

создания усредненного словаря для среднетюркского языка, как его еще называют некоторые исследователи, требует дальнейших исследований и изысканий. По вопросам создания общетюркского языка была проведена большая конференция в Ташкенте в 1993 году с дальнейшей публикацией материалов [8].

Создание общего фонда лексики для всех современных тюркских языков не только способствует созданию общетюркского языка, но и обогащает каждый тюркский язык в отдельности и создает благоприятные условия для унификации лексики, терминологии и облегчает межэтническое общение. Никто не будет отрицать, что современные тюркские этносы с близкой духовной и материальной культурой имеют право на единство языка через его унификацию, способствующее развитию и сближению братских народов в век глобализации.

Список цитируемых источников:

1. Аристов Н.И. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей, и сведения об их численности. Живая старина, 1896, вып. 3-4
2. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков. М., 1969
3. Баскаков Н.А. Очерки истории функционального развития тюркских языков и их классификация. Ашхабад, 1988
4. Дыйканов К. Кыргыз тилим – тагдырым. Бишкек, 2002
5. Дыйканова Ч.К. Структурные типы односложных корней и основ в киргизском языке Бишкек, 1998
6. Каримов Б., Муталов Ш. Уртатурк тили. Ташкент, 1992
7. Мусаев К.М. Языки и письменности народов Евразии. Алматы, 1993
8. Проблемы создания среднетюркского языка “Ортатюрк” (Сборник тезисов докладов научного семинара). Ташкент, 1993
9. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий
10. Шукуров Дж.Ш. Сочинения и материалы. Чыгармалар жана материалдар. - Бишкек, 2003. – 238-б., сур.

УДК 372.8. 943. 41. (575.2)

Жапаралиева Н. Ж.

М.Рыскулбеков атындагы КЭУ

Жапаралиева Н. Ж.

КЭУ им.М. Рыскулбекова

Japaraliev N. J.

M. Ryskulbekov KE U

**“МАНАС ТААНУУ” ДИСЦИПЛИНАСЫН ҮЙРӨТҮҮДӨ КОЛЛЕКТИВДҮҮ ОКУТУУ
ТЕХНОЛОГИЯСЫН КОЛДОНУУНУН МҮМКҮНДҮКТӨРҮ
ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ КОЛЛЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ
В ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИНЫ “МАНАСОВЕДЕНИЕ”
THE POSSIBILITIES OF USING THE TECHNOLOGY OF COLLECTIVE LEARNING
IN TEACHING THE DISCIPLINE "MANAS STUDIES"**

Аннотация: Аталган макалада “Манас” таануу” курсун окутуунун коллективдүү ыкмасын сунуштоо жана кандай принциптер, каражаттар жана формалар аркылуу ишке ашуусу тууралуу учкай кеп болот. Ошондой эле, өз кезегинде практикалык же семинардык сабак өтүлө турган болсо, илимий маалыматтар, методикалык ыкмалар, анын ичинде дидактикалык маалыматтык топтомдор, жаңы технологиялык жабдуулар, таянуучу каражаттар, алдыңкы тажрыйбалар, инновациялык заманбап методдор ж.б. жардамга келери тууралуу баяндалат. Ишмердүүлүктүн бардык компоненттери бирдикте каралууга аракеттер жасалат. Айрым учурда педагогикалык технологияны окутуу процессинин натыйжалуу өтүшү үчүн колдонула турган инструмент, каражат катары каралат. Бул учурда педагогикалык технология окуу процессинин эффективдүү жүрүшүнүн аныкталган методдорунун, формаларынын, каражаттарынын педагогикалык, психологиялык жыйындысы, башкача айтканда, окуу процессин уюштуруунун методикалык жыйындысы болуп саналары айтылат.

Аннотация: В данной статье представлен краткий обзор предлагаемой методики преподавания курса «Манасоведение», принципов, средств и форм ее реализации. Также, в свою очередь описаны, что при проведении практического или семинарского занятия придут на помощь научная информация, методические подходы, в том числе пакеты дидактической информации, новое технологическое оборудование, справочные материалы, передовой опыт, инновационные современные методики и т.д. Будут предприняты усилия для рассмотрения воедино все компоненты мероприятия. В ряде случаев педагогическая технология рассматривается как инструмент, с помощью которого можно эффективно проводить процесс обучения. В этом случае говорят, что педагогическая технология представляет собой совокупность педагогических, психологических методов, форм, средств эффективного процесса обучения, т. е. методологический комплекс организации процесса обучения.

Annotation: This article will tell you how to offer a collective approach to teaching the course “Manas studies” and what principles, means and forms will be implemented. Also, in turn, scientific data, methodological techniques, including didactic information packages, new technological equipment, reference materials, best practices, innovative modern methods will help to conduct the practical or seminar lessons. Efforts will be made to ensure that all components of the activity are considered together. Pedagogical technologies are sometimes considered as a tool that can be used for the effective passage of the educational process. In this case, pedagogical technology is a pedagogical, psychological set of identified methods, forms, means of effective flow of the educational process, that is, a methodological set of the educational process organization.

Негизги сөздөр: “Манас таануу” дисциплинасы, илимий маалыматтар, методикалык ыкмалар, методдор, формалар, каражаттар, педагогикалык, психологиялык жыйынды.

Ключевые слова: дисциплина «Манасоведение», научные данные, методологические подходы, методы, формы, средства, педагогический, психологический сборник.

Keywords: discipline “Manas studies”, scientific data, methodological techniques, methods, forms, means, pedagogical, psychological set.

“Манас” таануу курсун окутууну изилдөөнүн жана окутуунун методдору, принциптери, формалары жана каражаттары орто окуу жайларынын пайдубалын түзгөн мектеп. Студенттер алгачкы маалыматтарды мына ушул мектептен угушат. Мектептен айырмаланып, жогорку окуу жайында сабакты уюштуруу башкача нукта ишке ашырылат. Сабак деп аталган процесс окутуучунун чыгармачылыгынан көз каранды болуп, ал мектеп

сабагынын 45 мүнөтүнүн ордуна 1 академиялык убакытта (болон системасы боюнча 100 мүнөт) болуп өтүп, бир канча этаптардын негизинде ишке ашырылат. Алсак, өтүлө турган темага арналган дарстык маалыматтар (документалдык далилдер, негизги ойлор, илимий-теориялык фактылар, тиешелүү аргументтер ж.б.) баш аламан берилбестен, ырааттуу түрдө берилет; ал эми өз кезегинде практикалык же семинардык сабак өтүлө турган болсо, илимий маалыматтар, методикалык ыкмалар, анын ичинде дидактикалык маалыматтык топтомдор, жаңы технологиялык жабдуулар (компьютер, проектор, интерактивдүү доскалар ж.б.), таянуучу каражаттар (слайддар, сүрөттөр, көрсөтмө куралдар ж.б.), алдыңкы тажрыйбалар (окутуучунун көп жылдык иш тажрыйбасы), инновациялык заманбап методдор ж.б. жардамга келет. Практикалык, семинардык, лабораториялык сабактар окутуучудан да, студенттерден да заманбапчылдыкты жана эркиндикти талап кылат. Ал эми дарстык сабактарда: анын дисциплиналык мазмуну, структуралык компоненттери, стилдик өзгөчөлүктөрү, теориялык аспектилер каралып, рамканын чегинде, бир жактуулук өкүм сүрөт. Анткени, лекцияда негиздүү гана маалыматтар айтылып, далилдер келтирилип, андан кийинки ой окурмандар менен студенттердин талкуусуна коюлат. Лекция монологдук кеп катары мүнөздөлүп, бир гана адам тарабынан окулат. Башка сабактар болсо көпчүлүктүн катышуусу менен өтөт. Лекциянын структуралык түзүлүшү (бөлүктөрү, мазмундук олуттуу маселелери жана алардын байланыштары) компоненттери боюнча төмөнкүдөй системада аткарылышы керек:

Лектордун кириш сөзү: Лекцияда сөз боло турган окуу материалдары тууралуу жалпы маалымат берип, лекциянын планы менен аткарыла турган иш. Мисалы, С.Орозбаковдун варианты боюнча “Манастан” үзүндү:

Эрте туруп кыргыздар,
Эки жагын карады,
Алоокенин аскери
Анжиянга бет алып,
Түндө качып тарады.
Чанчышканда бабаңыз
Талабына жетиптир,
Тарап алып Анжиян
Таң атырбай кетиптир.
Эки күн уруш салыптыр,
Үч жүз миң эле келгени,
Жүз миңге толбой калыптыр.
Жарадарын ташташып,
Аман-соо калганын
Анжиянга башташып,
Урушка мурун көнө албай,
Бирин бири көрө албай,
Өлгөндөрүн көмө албай,
Атка жүрбөй боштору,
Артылбай калып коштору,
Алооке колу кетиптир,
Суншоонун эли нетиптир?
Култка дуу-ду өлүптүр,

Маңгулдун бир уругу

Дугулдар көзү көрүптүр.-деген сыяктуу үзүндүдөн мисал кылып, лекцияда негизги мазмундагы олуттуу маселелерин ажыратуу менен маалымат жасоо жана багыт берүү, зарыл болгон окутуу каражаттарына таянып, маселени чечүүгө жетишүү. Ошол эле учурда, ар бир ЖОЖ багытына, адистигине жараша, лексикалык топтому шайкеш келген жерден үзүндү тандап алууну унутпашы зарыл. Мисалы, жогорудагы үзүндүдөн:

Эки күн уруш салыптыр,

Үч жүз миң эле келгени,

Жүз миңге толбой калыптыр – деген сыяктуу жерлери экономика жана так илимдер адистигине туура келет. Эскерте кетчү нерсе убакытты рационалдуу пайдалануу жана жыйынтыктоо керек.

Окумуштуу-дидактиктердин белгилөөсүндө студенттер бул билимдерге сугарылып анан жашоого түртүлүп чыгарылган пассивдүү контейнер эмес. Алар активдүү жана өз алдынча таанып билүүгө ар дайым умтулган жөндөмдүү индивиддер. Студенттердин билим алуудагы жигердүүлүгү алардын билиминин сапатын жогорулатуу менен өнүккөн активдүү инсанды калыптандырат. Инсандын өз алдынча болуу сапаты жана анын жекече таанып билүүчүлүгү анын инсандык сапаттарынын ичинен эң негизгиси болуу менен, ал ар кандай ишмердүүлүктүн ийгилигин камсыз кыла алат. Дидактиканын негиздөөчүсү Ян Коменский акыл – эстин өз алдынчалуулугун өнүктүрүүчү окутуу катары караган “Акыл менен кабыл алынып түшүнгөн нерседен башканы жаттатып кыйноо жарабайт, адамдын таанып билүү жөндөмдүүлүгүн эрте ачуу керек, себеби өмүр бою ал көп нерсени жеке таанып билет, изилдейт жана аткарат” – деп белгилеген. Ал көрсөтмөлүүлүктү “дидактиканын алтын эрежеси” деп, аң сезимдүүлүктүн жана удаалаштыктын принциптерин да аныктаган [2, 485-6].

Советтик философ М.С.Каган таанып билүү ишмердүүлүктүн төмөндөгү компоненттерин белгилеген: “мотивациялоо, ориентация, операция, энергетика. Тактап айтканда: субъектин ар бир багыттуу активдүүлүгүндө ички мотивация болуш керек; ишмердүүлүктүн процессинде мотивация бара-бара конкреттүү процесстин ориентациясына алып келиши керек (максат коюу, план менен иш алып баруу, аракет); ишмердүүлүктүн стратегиясы жана тактикасы кандайдыр бир базасы бар болгондо гана ишке ашат.

Көптөгөн адабий булактардан алынган маалыматтар боюнча окутуу технологиясынын төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтсөк болот. Аларга төмөнкүлөрдү белгилейли.

Ийкемдүүлүгү: коллективдүү окутуу технологиясын колдонууда, студенттер сабактарга ийкемдүү жүгүртмө боюнча, ар бири өзүнө канча керек болсо, ошончо билим ала алат;

Модулдуулугу: коллективдүү окутуу технологиясын колдонууда окуу методикалык комплекстер модулдук принциптердин негизинде түзүлөт. **Удаалаштыгы:** Негизги кесиптик билимин кош диплом алуу үчүн окуу жай менен болгон келишимдин жардамы менен айкалышпырып жүргүзүүгө болот. **Асинхрондуулугу:** Окуу процесси онлайн болгон учурда студент өздөрүнө ылайыктуу убакытта, жерде жана темпте окуй алат.

Жаңы маалыматтык технология: Коллективдүү окутуу технологиясында маалыматтык коммуникациялык технологиянын бардык түрлөрү пайдаланылат, б.а. компьютер, компьютердик тармактар, электрондук почта, чат, маалыматтык системалар, интернет айдыңы ж.б. анын каражаттары болуп саналат. Окутуучунун жаңы ролу: окутуучуга таанып билүү процессин уюштуруу, өтүлө турган дисциплиналардын жумушчу программаларын түзүү, консультация берүү, окуу проектилерин жетектөө жана башка функциялар жүктөлөт.

Окутуучу бири – бирине жардам көрсөтүүчү тайпаларды башкарат, студенттердин кесипкөйлүүгүн өркүндөтүүгө жардам берет.

Азыркы мезгилде педагогика илимине «педагогикалык технологиялар», «билим технологиясы», «окуу технологиясы», «инновациялык технологиялар» терминдери колдонулат. “Технология” термининин уңгусу байыркы грек тилинде “техно” - искусство, чеберчилик, аткаруучулук, ал эми “логос” - окуу, үйрөнүү деген маанилерди түшүндүрөт. Демек, технология тигил же бул ишмердүүлүктү жогорку чыгармачылык деңгээлде жүргүзүү жана аны үйрөнүү болуп саналат. Ал эми педагогикалык технология бул - бир жагынан, окуу материалын иштеп чыгуу, аны өзгөртүү жана берүүнүн методдору менен каражаттарынын жыйындысы болсо, экинчи жагынан, техникалык жана маалыматтык каражаттардын негизинде педагогдун студенттер менен бирдикте окуу процессин жүргүзүү жөнүндөгү илим болуп саналат. [5.138-б.] Айрым учурда педагогикалык технологияны окутуу процессинин натыйжалуу өтүшү үчүн колдонула турган инструмент, каражат катары карашат. Бул учурда педагогикалык технология окуу процессинин эффективдүү жүрүшүнүн аныкталган методдорунун, формаларынын, каражаттарынын педагогикалык, психологиялык жыйындысы, башкача айтканда, окуу процессин уюштуруунун методикалык жыйындысы болуп саналат. Азыркы мезгилде билим берүү системасына ылайыкташтырылган көптөгөн педагогикалык технологиялар даярдалып, билим сапатын жогорулатууга өбөлгө түзүүдө. Алардын негизги түрлөрү төмөндөгүлөр:

1. коллективдүү окуу технологиясы;
2. активдүү окуу технологиясы;
3. модулдук технология;
4. проблемалуу окуу технологиясы;
5. оюн технологиясы жана башка технологиялар; Коллективдүү окуу технологиясынын багыты салттуу окутуудагы айрым кемчиликтерди жана жетишпегендиктерди жоюуга багытталган, башкача айтканда, салттуу окутуудагы төмөнкү туура келбестиктерди чечүүгө арналат:

1. Тышкы стимул менен окуу мотивинин туура келбестиги. Себеби, салттуу билим берүүдө окутуучулар окуу материалын берүүдө стимулду түзүүгө аракет жасашканы менен, ал окуунун оң мотивине айланбайт. Ал эми коллективдүү окуу технологиясында өзүнө жана калган студенттерге ишеним пайда болуп, студенттердин арасында атаандашуунун негизинде окуу мотиви жогорулайт.

2. Пассивдүү жөнөкөй кабыл алуунун активдүү өзгөртүп, түзүү ишмердүүлүгүнө айланбашы. Салттуу окууда көпчүлүк студенттер окуу материалын жөн гана кабыл алып, аны кайра айтып берүү менен гана чектелет. Ал эми коллективдүү окуу технологиясында ар бир студент өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасында окуу материалын түшүнүү менен кабыл алат.

3. Окуу процесси учурундагы студенттердин психологиялык “коркунучтуу”, “жагымсыз” абалынын “жагымдуу” абалга айланбашы. Белгилүү болгондой, окуу процесси студент үчүн дагы, педагог үчүн дагы “жагымдуу” болушу зарыл. Тилекке каршы, салттуу окутууда окуучулардын көпчүлүгү суроого жооп берүүдөн тартынып “жагымсыз” абалда болушат. Ал эми коллективдүү технология мүмкүн болушунча ар бир окуучунун өздүк каалоосу менен окуу процессине активдүү катышууга шарт түзөт.

4. Тарбиялоо менен окутуунун шайкеш келбеши. Салттуу окутуу процессинде тарбиялоо, негизинен алганда, тигил же бул аракетти башкарууга гана багытталат. Ал эми коллективдүү

технологияда ар бир студент өзүн эркин сезип, болгон мүмкүнчүлүгүн толук ачууга аракет жасайт. Демек, коллективдүү окуу технологиясында студент окуу процессине активдүү катышуу менен, өзүнө зарыл болгон касиеттерди, сапаттарды калыптайт. Коллективдүү окуу технологиясы төмөнкү принциптердин негизинде орун алат:

- Улам өзгөрүп туруучу студенттердин жуптары, топтору;
- өз ара окутуу;
- өз ара текшерүү;
- өз ара башкаруу;

Коллективдүү окутуу технологиясы сөзсүз түрдө алдын-ала даярдалып, аныкталган ирээтте жүрүшү зарыл. Коллективдүү окуу технологиясынын уюштурулушу төмөнкүлөрдү өзүнө камтыйт: эрежелерди иштеп чыгуу жана аны бекитүү; ар бир катышуучуга аныкталган ролдорду бөлүү; тапшырмаларды берүү жана аткаруу убактысын аныктоо; жыйынтыкты талкуулоо жана жалпы чечимдерге келүү.

Окуу материалы кандайдыр бир аныкталган абалды ар тараптан анализдөөнүн негизинде берилет. Аныкталган абалдын анализинде окуу процесси эки багытта жүрөт. Биринчисинде, аныкталган абал студенттерге алдын-ала жеткизилет, ар бир студент абалдын анализи боюнча такталган тапшырма алат жана аны өз алдынча чечкенге аракет жасайт. Бул учурда окуу процесси ар бир студент активдүү катышкан талкуу катары жүрөт. Экинчисинде, аныкталган абалдын чечилиши түздөн-түз окуу процессинде орун алат. Бул учурда абалдын анализи боюнча ар бир студенттин көз карашы талкууланат. Негизинен алганда, абалдын анализи окуу материалын аналитикалык талкуунун негизинде белгилүү болгон маалыматтарды пайдалануу, өз алдынча чечимдерди кабыл алуу жана жалпы бир ой толгоого келүүнү пайда кылат.

“Мээге чабуул” же “Акыл-эс чабуулу” максатка ылайык коюлган маселени жогорку деңгээлде чечүүнүн аныкталган ыктарынын бири болуп саналат. “Мээге чабуул” ыкмасынын негизги максаты коюлган маселе боюнча коллективдүү ойлонуунун натыйжасында анын “жаңыча”, өзгөчө чечилишин пайда кылуу саналат. “Акыл-эс чабуулу” окуу процессинин жүрүшүндө төмөнкү милдеттерди аткарат:

- Окуу материалын чыгармачылык изденүү менен кабыл алуу;
- Теория менен практиканын байланышын чыңдоо;
- Окуу процессинде окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн жаңы багыттарын аныктоо;
- Коллективдүү ойлонуу ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн тажрыйбасына ээ болуу жана башка ушул сыяктуу. “Акыл-эс чабуулу” натыйжалуу жүргүзүү үчүн төмөнкү эрежелерди кабыл алышат:
- Талкуу учурунда бардык катышуучулар бирдей укукка, шартка ээ болот;
- Ар бир сунуш, пикир кабыл алынат;
- Канчалык көптөгөн сунуштар пайда болсо, коюлган максатты чечүү ошончолук жеңил болот; “Акыл-эс чабуулун” өткөрүүдө окутуучу студенттерди чечилүүгө тийиш болгон маселе жана өткөрүү эрежелери менен тааныштырат. Студенттердин санына жараша 3-5 студенттерден турган топ түзүлөт жана топтун ичинен пайда болгон пикирлерди, сунуштарды топтоп туруу үчүн эксперт шайланат. Топтордогу студенттер бирдей санда жана мүмкүн болушунча бирдей деңгээлдерде болушу керек. Андан кийин топтордун баарына бирдей суроо берилип, бир-эки суроо жооп уюштурулат. Андан кийин окутуучу дагы бир жолу эрежелерге токтолуп, аудиторияга негизги маселени коет. Ар бир топ активдүү

ишмердүүлүктү жүргүзөт, ал эми эксперт бардык пикир, сунуштарды атайын кагазга түшүрүп, аларды топтойт. Андан кийин эксперттер “акыл-эс чабуулунун” натыйжасында пайда болгон пикирлерди, сунуштарды талкуулоо менен корутунду чыгарышат. Эксперттерден кийин окутуучу “акыл-эс чабуулуна” катышкандарга ыраазычылык билдирип, эң кызыктуу ойлорго токтолуп, жалпы жыйынтык чыгарат [4.33-б.].

Демек, жогорудагыларды эске алуу менен ар бир окутуучунун ишмердүүлүгү заманбап мезгилден артта калбастан жана айрыкча, студенттин өз алдынча иш алып баруусун окутуучу тийишпүү деңгээлде жетекчиликке алса, жемишпүү натыйжа берери шексиз.

Колдонулган адабияттар:

1. С.Мусаев “Манас” [Текст]./ С.Мусаев, А.Акматалиев С.Орозбаковдун варианты боюнча.- Бишкек, 2010. 560-бет
2. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. [Текст]./ Бекбоев И. –Бишкек, 2004. 485-б.
3. Константинов Н.А. История педагогики. [Текст]: Учебное пособие –/ Константинов Н.А. М., 1971. 447 б.
4. Саалаев Ө. Окутуунун интерактивдүү ыкмалары. [Текст]./ Саалаев Ө. –Бишкек, 2006. 119 б.
5. Сияев Т.Педагогиканын негиздери.[Текст]./ Т.Сияев, Э.Мамбетакунов.Бишкек, 2008.304 б.

УДК 82

Жумаева Г.З

И.Арабаев атындагы КМУ

Жумаева Г.З.

КГУ им. И. Арабаева

Zhumaeva G.Z.

KSU I. Arabaev

БАЙЫРКЫ ОРТОК ТҮРК ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИН ИЗИЛДӨӨДӨГҮ К.АРТЫКБАЕВДИН РОЛУ РОЛЬ К. АРТЫКБАЕВА В ИЗУЧЕНИИ ДРЕВНИХ ОБЩЕТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ THE ROLE OF K. ARTYKBAEV IN THE STUDY OF ANCIENT COMMON TURKIC WRITTEN MONUMENTS

Аннотация: Бул чакан макалада байыркы орток түрк жазма эстеликтерибизди кыргыз адабиятындагы алгачкы мезгилдеги изилдөө тарыхына кайрылып, адабиятчы окумуштуулардын ой-пикирлери кыскача кепке тартылды. Байыркы орток түрк жазма эстеликтерди (Жусуп Баласагындын “Кут алчу билими”, Махмуд Кашкаринин “Түрк сөздөр жыйнагы”) кыргыз жазма адабиятыбыздын баштоочуулары катары кароо маселесин көтөрүүдө алгачкылардан болуп, К.Артыкбаевдин эмгеги эске алынып, өз кезегиндеги карама-каршы пикирлерге баа берилди.